

Інтернет-видання України як засіб розширення інформаційно-комунікаційного простору

Василенко К. М.

Стаття присвячена актуальній і маловивченій проблемі розвитку в Україні інтернету, що швидко розвивається, захоплюючи нові регіони і стаючи доступним для різноманітних прошарків населення. У результаті на сьогодні онлайн-вими послугами користується близько половини українців. Тому виникають питання специфічного впливу соціальних мереж, інтернет-порталів, інтернет-сайтів на громадську думку, що може повсякчас змінюватися, практично щодоби впливаючи на тенденції суспільних настроїв. Це зумовило актуальність статті. У процесі дослідження було використано як традиційні наукові методи: історико-порівняльний (на початку роботи), метод моніторингу, так і специфічний герменевтичний метод. Зокрема, метод моніторингу використовувався під час підготовки другої половини статті, де наводяться результати соціологічних досліджень, редакційних опитувань. Метод герменевтики знадобився, коли слід було з'ясувати можливості адекватного сприйняття аудиторією публікацій в інтернет-виданнях. Теоретичні узагальнення і висновки вже використовує в практичній діяльності редакція одного із найбільших в Україні інтернет-порталів.

Ключові слова: суспільна свідомість, інформаційне суспільство, спеціальні технології, інтернет, політична культура, етика.

Internet media in Ukraine as an instrument of broadening of the information and communication space

Kseniia Vasylenko

The article elaborates on the understudied problem of how the Internet media evolve in Ukraine, where about half of the country's population use various online information services. The Internet is developing rapidly in Ukraine, covering new regions and becoming more available to various segments of the population. This implies that the influence of social networks, online portals, blogs, and websites reflecting public opinion, increase as well and dramatically reshape public attitudes to political life. This makes the topic of this article important for understanding the rapidly changing political landscape of the country.

The study is based on the traditional methods: historical and comparative analysis, monitoring, as well as hermeneutics. Given the relatively recent emergence of the Internet as a phenomenon of mass media, historical parallels and retrospectives are limited. The article makes stress instead on the comparison of the case studies and surveys of the political Internet portals of the national scale. The method of hermeneutics is applied to assess the perception of the online publications by audience.

This method, based on Gadamer's theories, helps solve the problem whether the Internet has created a fundamentally different text space, or it has only reshaped the style of the existing textual spaces.

Importantly, the theoretical principles expounded in the article have been verified by the practices of the one of the largest Ukrainian Internet portals.

Keywords: public awareness; information society; Internet; political culture; ethics.

Интернет-издания Украины как средство расширения информационно-коммуникационного пространства

Василенко К. Н.

Статья посвящена актуальной и недостаточно исследованной проблеме развития в Украине интернета, который быстро развивается, охватывая новые регионы и становясь доступным для различных прослоек общества. В результате на сегодняшний день онлайн-услугами пользуется около половины украинцев. Поэтому возникают вопросы специфического влияния социальных сетей, интернет-порталов, интернет-сайтов на общественное мнение, которое может меняться каждый час, практически ежедневно влияя на тенденции общественных настроений. Это и обусловило актуальность статьи. В процессе исследования были использованы как традиционные научные методы: историко-сравнительный (в начале работы), метод мониторинга, так и специфический герменевтический метод. В частности, метод мониторинга применен во время подготовки второй части статьи, где приводятся результаты социологических исследований, редакционных опросов. Метод герменевтики понадобился в случаях, когда необходимо было выяснить возможности адекватного восприятия аудиторией публикаций в интернет-изданиях. Теоретические обобщения и выводы уже использует на практике редакция одного из крупнейших в Украине интернет-порталов.

Ключевые слова: общественное сознание, информационное общество, специальные технологии, интернет, политическая культура, этика.

Вступ. Проблема інформаційної нерівності для України — очевидна. Про її існування свідчить уже той факт, що в науковій літературі та під час спілкування вітчизняних науковців на конференціях вплив інформаційних технологій на перебіг суспільних подій аналізується вкрай рідко й часто спрощено. Зумовлено це багатьма факторами, серед яких головним виступає брак фінансування на аналіз глобальних проблем цивілізаційних впливів загалом і наслідків розвитку інформаційних технологій зокрема.

Водночас очевидно, що в науковому дискурсі західноєвропейських і північноамериканських учених визріває розуміння того, що постіндустріальне, а тим більше інформаційне, суспільство має розглядатися з точки зору його впливу на масову свідомість і формування суспільної свідомості. Надзвичайно важливо, що феномен подібного осмислення, попри всі негаразди, стає характерним і для українського наукового середовища. Зокрема, вчений С. Даниленко у своїй ґрунтовній праці зазначає, що концепція інформаційного або постіндустріального суспільства від самого початку передбачала таку фазу («хвилю») у розвитку цивілізації, за умов осягнення якої головними продуктами виробництва стануть не речі й енергія, а інформація і знання.

Головними характеристиками, що відрізняють етап існування власне інформаційне суспільство

від попередніх періодів, на думку дослідника, є такі: створення глобального інформаційного простору, здатного забезпечити нову якість життя; збільшення частки інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ), продуктів та послуг у валовому внутрішньому продукті країни (ВВП); поява якісно нових комунікацій й налагодження ефективної інформаційної взаємодії людей завдяки кращій доступності національних і світових інформаційних ресурсів, подоланню інформаційної нерівності (бідності), повнішому задоволенню людських потреб в інформаційних продуктах і послугах [1, с. 237].

Проте всі ці твердження є доволі неоднозначними з огляду на той факт, що Україна була і залишається де-факто на узбіччі європейської цивілізації. Навіть рівень охоплення мережею громадян нашої держави базується швидше на здогадах, ніж на професійно опрацьованій статистичній базі, соціологічних опитуваннях тощо. «Для країн, подібних до нинішньої України, яка все ще перебуває в стані цивілізаційної невизначеності, інформаційне суспільство, на жаль, багато в чому залишається радше популярним слоганом із лексику європейських декларацій, аніж реальною практикою» [1, с. 238].

Пропонована стаття є актуальною з огляду на те, що в ній розглянуте питання специфічного впливу соціальних мереж, інтернет-порталів,

інтернет-сайтів на громадську думку, що може повсякчас змінюватися, практично щодоби впливаючи на тенденції суспільних настроїв. Результати дослідження обговорювалися на засіданні редакційної колегії інтернет-порталу Іv.ua. Основні теоретичні положення реалізуються в журналістській практиці творчих працівників видання. Авторка статті також підготувала лекцію для студентів старших курсів Інституту журналістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка про роль інтернету, зокрема політичних порталів, у формуванні суспільної свідомості в Україні.

Методи дослідження. Під час написання статті було використано як традиційні методи дослідження: історико-порівняльний, метод моніторингу, так і суто специфічний герменевтичний метод. Історико-порівняльний метод застосовано на початку роботи. З огляду на порівняно нещодавню появу інтернету як масового феномена використання цього методу було обмежено (історичні паралелі та власне історичний екскурс). Натомість належну увагу приділено його порівняльному аспекту. Метод моніторингу використано під час підготовки другої половини роботи, де наводяться результати соціологічних досліджень, редакційних опитувань спеціалізованих, здебільшого політичних, національних інтернет-порталів. Метод герменевтики знадобився у випадках, коли слід було з'ясувати можливості адекватного сприйняття аудиторією публікацій в інтернет-виданнях. Використовуючи цей метод, зокрема теорію Г. Гадамера, ми спробували визначити, чи справді інтернет став причиною формування принципово іншого інформаційного простору або ж текстові матеріали, розміщені в мережі, просто мають специфічну стилістику.

Результати й обговорення. Сучасний український дослідник інформаційного суспільства В. Іванов зазначає, що «...інформація є глобальною проблемою сучасності, тому що саме від неї залежить успішне функціонування суспільства. Крім того, інформаційна взаємодія різних груп людства – найважливіша форма соціальної взаємодії. Саме від цього залежить суспільний прогрес» [2, с. 9]. Доповнюючи цю тезу, вчений наводить думку про те, що саме розвиток інформаційних технологій, зокрема інтернету, призвів до кардинальних наслідків.

Загалом повне інформаційне забезпечення створює до певної міри відчуття (правильне чи хибне – окреме питання) обізнаності окремого споживача інформації щодо певної проблеми. І, навпаки, брак інформації стає причиною невпевненості індивіда. Формуючи за допомогою таких особистостей масову свідомість, можна абсолютно спокійно утриматися від формування свідомості суспільної.

Саме поняття «інформація» має безліч трактувань у спеціальній літературі. Останнім часом над питанням визначення функцій, завдань, характерних особливостей інформації працювали такі вчені: В. Іванов, З. Партико, В. Різун, В. Владимиров та багато інших.

Важливість розуміння поняття і трактування терміна безпосередньо пов'язана з вірогідністю найбільш оптимального та ефективного його використання в журналістській практиці. Тому скільки ми б не зустрічали дефініцій терміна «інформація», скільки б не наводили щодо них відповідних доказів «про» і «контра», ідеального визначення все одно не знайдемо, оскільки інформація належить до величин, що постійно змінюються не лише через об'єктивні обставини (розвиток технологічної цивілізації, сприятливі чи несприятливі умови функціонування інститутів, що вивчають і продукують інформацію, тощо), а й суб'єктивні причини. Серед цих чинників найбільш непрогнозованою є адекватність сприйняття інформації як окремим індивідом, так і людською масою, яка продукує (за оптимальних обставин. – К. В.) таке явище, як суспільна свідомість. Вплив інтернету на суспільну свідомість вивчений недостатньо з огляду на швидку зміну об'єктивних умов, серед яких основною є швидкість охоплення ним населення.

Без сумніву, в Україні інтернет найактивніше використовується під час значних політичних подій. Наприклад, у процесі передвиборчої агітації великого значення набувають соціологічні дослідження. Дані різноманітних опитувань можуть шкодити суспільству. Показовими є результати псевдосоціології щодомовної проблеми або федералізації країни, що широко висвітлювалися перед парламентськими і президентськими виборами. Але водночас правдиві результати соціологічних досліджень можуть слугувати об'єднавчим фактором у громадянському суспільстві, своєрідним комунікатором гуманістичних ідей.

Як підкреслив вітчизняний учений С. Даниленко: «...американський дослідник Д. Груніг визначив чинники, які завдяки комунікаційним зв'язкам між людьми сприяють формуванню активної громадськості: усвідомлення проблеми, усвідомлення обмежених можливостей для її вирішення, ступінь залученості до проблемної ситуації. Таким чином, чим більшим є вплив зазначених чинників, тим активніше люди будуть взаємодіяти у пошуках необхідної нової інформації для вирішення проблем» [1, с. 106].

Повною мірою все зазначене стосується такого важливого явища соціального буття сучасного суспільства, як соціологічні дослідження. Виникнувши як прагматична наука, соціологія мала на меті слугувати суто економічним інтересам,

однак з часом перетворилася на потужний інструмент політичної боротьби.

С. Кара-Мурза констатує: «Проведена в СРСР кампанія із маніпуляції свідомістю (з 1989 по 1991 рр.) виявилася виключно ефективною. Якщо вважати, що ми є народом (тобто пов'язаною загальною культурою спільнотою з надособистісним розумом і колективною пам'яттю), то слід визнати: в ході цієї кампанії наша мудрість помилилася. У результаті цієї помилки в суспільній свідомості ми переживаємо не лише глибоку економічну, а й культурну кризу. Подолання її можливе лише в тому випадку, коли ми знову набудемо культурної ідентичності, оволодіємо новою ситуацією в нашому духовному просторі і відтворимо координати, що властиві нашому суспільству – для орієнтації в питаннях Добра і Зла» [3, с. 5–6].

Зрештою, якщо інтернет є найдієвішим засобом інформування на сучасний етап розвитку постіндустріальної цивілізації, то беручи за основу вищенаведену тезу, доходимо висновку, що саме всевітня мережа здатна дати народу і суспільній думці чіткі критерії розуміння Добра і Зла.

Проте говорити про інтернет як про систему виховання, формування чи навіть елементарної агітації доволі складно, оскільки ми досі точно не знаємо його можливостей і кінцевого результату розвитку інтернет-цивілізації.

«...Кожне покоління заставляло технологію зовні незмінною, природною, як схід і захід сонця, – зазначає польський дослідник С. Лем. – Цей тип становлення технологічної практики не зник назавжди, бо будь-яка велика технологія простягає свій культурно-творчий вплив далеко за межі життя одного покоління; через це приховані в майбутньому суспільні, побутові й етичні наслідки цього впливу і сам напрям, в якому воно підштовхує людство, звичайно, не є результатом чийогось наміру, і лише з великою потугою вдається усвідомити присутність і визначити сутність подібного впливу» [4, с. 36].

Інакше кажучи, поняття інтернету і його вплив на суспільну свідомість і мораль ми зможемо визначити через певний історичний проміжок часу. До цього часу маємо вдовольнятися порівняно незначними за обсягом проміжними результатами і попередніми теоретичними висновками на основі матеріалів емпірики, оскільки феномен мережевого спілкування як масового явища існує лише кілька десятків років.

У ґрунтовній праці, присвяченій розвитку інформаційних процесів у світових комунікаційних системах, українські дослідники А. Чічановський та О. Старішдйшли висновку, що «саме тоді, коли засоби комунікації стали середовищем проживання людини, потрібно – хоча б з метою самозбереження цивілізації – зрозуміти їх природу. І найважливіше для цього – відмовитися від ілюзій, коли основним стає розуміння не тільки

того, як вони впливають на людину, а й розуміння того, як вони застосовуються» [5, с. 49].

Це надзвичайно важлива теза, якщо врахувати основну думку С. Лема, що червоною стрічкою проходить у його «Сумі технологій»: «Технологія цікавить нас через необхідність. Будь-яка цивілізація прагне того, чого прагне людина, тією ж мірою вона досягає того, що ніхто собі й помислити не міг» [4, с. 23]. Часто-густо нові шляхи цивілізації відкриваються завдяки випадку, зумовленому суб'єктивними чи об'єктивними причинами. Проте роль наміру, роль свідомо поставленої мети у сукупності дій, що призводять до створення технології, зростає одночасно з прогресом знань. Щоправда, випадки, стаючи дедалі більш одиничними, можуть досягати апокаліптичних розмірів [4, с. 23]. Канонічним досі був приклад, пов'язаний з пошуками філософського каменю, в результаті яких був відкритий фосфор. Але й інтернет як явище, що може не лише прискорити рух цивілізації, а й завести її у глухий кут, керуючи не так суспільною, як масовою свідомістю, теж поки що залишається «річчю у собі».

Будь-яка технологія спрямована зрештою на зміцнення панування людини над навколишнім середовищем. Інтернет не є винятком. Водночас саме всевітня мережа призвела до появи явища, що його прийнято називати «мегабітовою бомбою», форми і методи, а тим більше доцільність боротьби з якою ще ніхто не визначив. Недоліки виховання індивіда у разі його постійного перебування в інтернеті настільки багатопланові і багатоваріантні, що їх вже можна класифікувати за групами: фізичні захворювання, моральні негативи, апологія злочинних вчинків тощо. Як підтверджує французький філософ Ж. Бодрійар, чи не впершу чергу через вплив інтернету «ми стали транссексуалами, як ми стали трансполітичними, індиферентними, андрогенними та гермафродитними істотами, котрі включають в себе різноманітні ідеології, ми носимо, знімаємо і знову одягаємо різноманітні маски без чіткого уявлення про сексуальне і політичне» [6, с. 34]. Більше того, інтернет перешкоджає діяльності громадянських інститутів щодо виховання політичної культури (звісно, в тих країнах, які претендують на статус демократичних), формуючи через специфічні механізми, здебільшого через еkleктичний, уривчастий, нестабільний спосіб подання інформації, так звані симулякри.

Симулякр (лат. Simulacrum) – подоба, видимість – одне із ключових понять постмодерністської філософії, котра виникла у зв'язку з невірністю проблем різниці і схожості, співвідношення копії і оригіналу. Симулякр – цефантом свідомості; те, що здається; те, що відтворює образ об'єкта поза його власними субстанціональними можливостями.

Себто навіть еkleктичність як природний для

новинних сайтів метод подання інформації може призвести до формування в окремого індивіда понять, що абсолютно не відповідають реальності, зокрема, тих, що безпосередньо стосуються проблем формування політичної свідомості як складової частини суспільної свідомості.

Ідеться про почуття і культ почуттів патріотизму, толерантності, віротерпимості та ін. Симулякри, випечені і нав'язані через систему інформаційних та інших сайтів, дають поштовх і симуляції реальних почуттів. Вони створюють ілюзію виховання моральних принципів, не стільки призводять до сумнівів у справедливості дій державної влади, скільки нав'язують (особливо молоді) хибні думки про те, що нічого змінити не можна, єдиний порятунок — грабунок під виглядом соціальних протестів. Саме симулякри призвели до масових молодіжних заворушень в Європі (Франція, Німеччина, Угорщина, 2012—2013 рр.), коли більшість протестувальників не могли чітко висловити мотиви своїх вчинків, проте всі вони посилалися на інтернет, сприймали його не лише як засіб інформування про місце збору для демонстрацій, а й як інструмент, завдяки якому буквально «розпалили свою уяву», «роз'ятрили душу», що зрештою вивело їх на нічні вулиці європейських столиць. Таким чином, інтернет охопив усі найважливіші сфери буття людини: соціально-економічну, фінансову, культурно-світоглядну та інші. Цей феномен не міг оминати комунікативну парадигму, яка є визначальною для життя людини як істоти соціальної. Отримання і формування негативних норм і принципів (симулякрів) відбувалося і відбувається через електронні ЗМІ.

«Журналістика увійшла у XXI сторіччя як одна з найпарадоксальніших сфер людського буття. Нині ми маємо більше новин і більше впливового журналізму серед неухильного зростання кількості мас-медіа. Все ж журналістика перебуває під безпрецедентним тиском з боку політиків, філософів, громадськості, антиглобалістів-радикалів, релігійних груп і самих журналістів», — відзначає британський журналіст Я. Харгрейвс [7, с. 1].

Сучасне суспільство надає пересічному мешканцеві, обивателю величезний набір, діапазон можливостей побачити чи почути новини в будь-якій інтерпретації. Як зазначає фахівець американської журналістики Р. Каптон, «просто збирати інформацію вже недостатньо в той час, коли нею переповнені численні джерела — від постійно зростаючого інтернету до найменшого кабельного телевізійного каналу, націленого на певну аудиторію. Роблячи повідомлення, журналісти мають не тільки подавати достовірну інформацію, а ще й витримувати шквал конкуренції» [8, с. 20–21].

Через аморфність і соціальну незрілість, а часто й нерішучість, більшості активних «юзерів» — фанатичних користувачів інтернету, система новинної або будь-якої іншої інформації, поданої підкреслено еклектично, наспіх, не дає змоги сформуванню своє уявлення про події, визначитися з власною позицією в соціальному конфлікті чи навіть життєвій проблемі. Журналісти, що подають тексти на новинні та інші сайти, і самі воліють не вдаватися до таких «тонкощів», як пропозиція власного варіанта або кількох альтернативних точок зору на вирішення конкретної проблеми. Система симулякрів, що її сформулювали французькі постмодерністи, вирішує долю не тільки споживачів — вона сформувала цілу касту провідників інформації, що була, є і залишається основним поняттям сучасної соціокомунікації.

Дослідник М. Кастельс акцентує увагу на важливості дослідження власне комунікації та інформації як її органічного складника для всього цивілізаційного процесу. Науковець називає сучасне суспільство «інформаційним», визначаючи такі його основні особливості: генерування, оброблення та передавання інформації, що стає фундаментальним джерелом продуктивності та влади [9, с. 42–43].

Цілком логічно можна дійти висновку, що поступові та кардинальнісоціальні перетворення суспільних відносинах залежать від ЗМІ, як, своєю чергою, останні залежні від соціальних пріоритетів конкретного соціуму.

Висновки. Інтернет після його швидкого становлення як соціального феномена, явища в цивілізації почав готувати індивідів до участі в політичному житті суспільства. Інша річ, що подібна «підготовка» часто-густо відзначалася суб'єктивізмом, нав'язуванням певної ідеї, теорії. Але все ж вважаємо, що говорити про культурну, етичну політичну «підготовку суспільства» вже запізно: користувачі інтернету з моменту заходження у світову мережу автоматично стали суб'єктами (як блогери, коментатори тощо) й об'єктами впливу (як ординарні користувачі інтернет-сайтів).

Проблема значно розширюється, коли переформувати питання в іншому ракурсі. А саме: наскільки користувачі інтернету, що становлять довгий ряд «атомізованих» особистостей, можуть поєднатися, як зірочки у відомому романі С. Лема «Непереможний», в єдиний надпотужний розум, який по своїй суті і можна вважати суспільною свідомістю? Механістичне поєднання окремих індивідів-зірочок, або ж «мушель», якщо слідувати сюжету роману письменника-науковця, нічого не дасть. Отже, потрібний перехід на нову сходинку, рух до принципово іншої структури, що має ознаки якісного перетворення. Чи здатний інтернет об'єднувати особистостей? Питання

досі залишається риторичним, адже навіть події Революції Гідності засвідчили, що всевітня мережа виконувала місію організаційну та інформаційну. Агітацію проти існуючого авторитарного режиму патріоти України бачили за дверима своїх будинків, чули із дзвіниці Михайлівського собору.

Подяки. Хочу висловити подяку колективу Інституту журналістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка, а також моїм викладачам, професорам І. С. Паримському і В. В. Різуна за фахову консультацію та моральну підтримку.

Список літератури:

1. Даниленко С. Громадянський вимір комунікаційної революції: Модернізація суспільних комунікацій від друкарського верстата до соціальних мереж : [монографія] / С. Даниленко. – К. : ІМВ, 2010. – 310 с.
2. Іванов В. Ф. Основні теорії масової комунікації і журналістики : [навч. посіб.] / В. Ф. Іванов ; [занаук. ред. В. В. Різуна]. – К. : Центр Вільної Преси, 2010. – 258 с.
3. Кара-Мурза С. Власть манипуляції / С. Кара-Мурза. – 2-е изд., доп. – М. : Академический проект, 2009. – 380 с.
4. Лем С. Сумма технологій / Станіслав Лем; [пер. с польского К. Лем]. – М. : АСТ, 2000. – 668 с.
5. Чічановський А. А. Інформаційні процеси в структурі світових комунікаційних систем : підручник / А. А. Чічановський, О. Г. Старіш. – К. : Грамота, 2010. – 568 с.
6. Бодрийяр Ж. Забыть Фуко / Жан Бодрийяр. – С.-Пб. : Владимир Даль, 2000. – 90 с.
7. *Computers-in-Use Forecast by Country*. An estimate and forecast of computers-in-use in 57 countries and 6 regions of the world [Електронний ресурс] // eTForecasts. – Режим доступу: http://etforecasts.com/products/ES_cinusev2.htm. – Дата доступу: 12.02.2011.
8. Каптон Р. Настанови журналістам Ассошіейтед Пресс : [професійний poradnik] /

Р. Дж. Каптон ; [пер. зангл. А. Іщенко]. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2005. – 158 с.

9. Кастельс М. Інтернет-галактика. Міркування щодо Інтернету, бізнесу і суспільства / Мануель Кастельс ; [пер. Е. Г. Ганиш, А. Б. Волкова]. – К. : Ваклер, 2007. – 304 с. – (Cogitatio nova).

Reference list

1. *Danylenko S.* Hromadyans'kyy vymir komunikatsiynoyi revolyutsiyi: Modernizatsiya suspil'nykh komunikatsiy vid drukars'koho verstata do sotsial'nykh merezh : [monohrafiya] / С. Danylenko. – К. : ІМВ, 2010. – 310 s.
2. *Ivanov V.F.* Osnovniteoriyimasovoyikomunika tsiyizhurnalistyky : [navch. posib.] / V.F.Ivanov ; [zanaukovoyuredaktsiyeyu V.V.Rizuna]. – К. : Tsentri Vil'noyi Presy, 2010. – 258 s.
3. *Kara-Murza S.* Vlast' manipuljacji / S. Kara-Murza. – 2-e izd., dop. – М. : Akademicheskij projekt, 2009. – 380 s.
4. *Lem S.* Summa tehnologij / Stanislav Lem ; [per. s pol'skogo K. Lem]. – М. : AST, 2000. – 668 s.
5. *Chichanovs'kyy A.A.* Informatsiyni protsesy v strukturi svitovykh komunikatsiynykh system : pidruchnyk / A. A. Chichanovs'kyy, O.H. Starish. – К. : Hramota, 2010. – 568 s.
6. *Bodrijar Zh.* Zabyt' Fuko / Zhan Bodrijar. – Spb. : Vladimir Dal', 2000. – 90 s.
7. *Computers-in-Use Forecast by Country*. An estimate and forecast of computers-in-use in 57 countries and 6 regions of the world [Electronic resource] // eTForecasts. – Regime of access : http://etforecasts.com/products/ES_cinusev2.htm (12.02.2011). – Title from screen.
8. *Kapton R.* Nastanovyzhurnalistam Assoshyeyte dPress : [profesiynny poradnyk] / R. Dzh. Kapton ; [per.zanhl. A.Ishchenka]. – К. : Vyd.dim «Kyievo-Mohylyans'ka akademiya», 2005. – 158 s.
9. *Kastel's M.* Internet-halaktyka. Mirkuva nnyashchodo Internetu, biznesui suspil'stva / Manuel'Kastel's ; [per.E.H.Hanysh,A.B.Volkova]. – К. : Vakler, 2007. – 304 s. – (Cogitatio nova).

